

Omdenken van de leefomgeving Doen maar dan anders

In zijn kersttoespraak 2018 vertelde de koning dat hij vaak burgers het heft in eigen handen had zien nemen: het opknappen en runnen van een dorpshuis, samen met buurtgenoten overschakelen op duurzame energie. In Kloosterburen hadden dorpsbewoners hun gemeenschap weer een hart gegeven en "ontfermden zich bovendien over oudere en kwetsbare dorpsgenoten". Dat voorbeeld staat ook in de kabinetsvisie, 'Erfgoed Telt' en in 'Cultuur in een open samenleving'. Daar oefenen burgerinitiatieven succesvol het *right to challenge* uit.¹ Met nieuwe werkwijzen kunnen ze zelf dingen oplossen die op de klassieke, bureaucratische manier onmogelijk leken. Er is nog geen goed Nederlands woord voor, maar dit is een 'commons-aanpak'. Naast de eenvoudige tegenstellingen burger-overheid, publiek en privaat, verschijnt er een derde gebied, van collectieven die platforms bouwen om gemeenschappelijke belangen veilig te stellen. Er is goed onderzoek naar gedaan, maar dat sijpelt nog maar druppelsgewijs door.²

De grote opgave voor onze samenleving is om in een tijd van grote veranderingen (klimaat, energie, verstedelijking, demografie) onze leefomgeving duurzamer te maken, en wel op een niet-autoritaire manier, want anders wordt het echt niks. Die leefomgeving is meer dan "het milieu" of "de ruimte". Het gaat om de fysieke, sociale en culturele habitat waar we ons met elkaar in bevinden en waar we ons tot elkaar willen verhouden - groen, rood en blauw door elkaar. Om te doen wat we moeten doen om te overleven, en om samen betekenis te geven aan wat ons bindt en wat ons onderscheidt. Van omgeving naar leefomgeving, van ik en mijn naar wij, ons en de anderen.

Dat is ook het ongemakkelijke perspectief van de Omgevingswet (2011).³ We moeten van alles en het moet wezenlijk anders, want de overheid weet het ook niet meer allemaal. We gaan het met elkaar doen - burgers, bedrijven, overheden - op basis van een samenhangend, duurzaam en gedeeld beeld, op lokale en regionale (provinciale) niveaus. De onderlegger daarvoor is de "identiteit" van de regio. Maar daarmee participatief aan de slag gaan, is niet eenvoudig. Er is weinig ervaring mee en de inrichting van onze bureaucratieën is er niet geschikt voor. Een provinciale werkgroep "Omgevingsvisie" die de traditionele portefeuilles moet doorkruisen loopt snel vast. Je kunt er politiek weinig eer mee inleggen, waar de

kiezer vraagt om slagvaardige en heldere probleemaanpak op de korte termijn. Die heeft weinig geduld met het scheppen van ruimte voor bezonnen verkenningen en moedige experimenten met andere vormen van besluitvorming en verantwoordelijkheid. De koning heeft dat begrepen, in zijn kersttoespraak.

Ik ga hier dieper in op de vraag waarom dat zo moeilijk is. Ik doe dat aan de hand van enige ervaringen bij het begeleiden van de aanpak van erfgoed in de provincie Flevoland. Ideeën over de eigenheid van Flevoland blijken op een paradox uit te lopen. Ik kom met een voorstel voor een empathische vorm van erfgoedzorg die past bij de eisen van het Omgevingswet-denken.

Als je kijkt naar erfgoed in het werken aan de omgevingsvisie, zie je waar de schoen wringt. Traditionele manieren van omgang met erfgoed zijn nog steeds dominant. Monumenten moeten worden "behouden", in strak wettelijk regime. De focus ligt op procedures van aanwijzing, bescherming en inspectie/advisering. Het "eigene" is wetenschappelijk vastgesteld, met objectieve criteria als representativiteit, zeldzaamheid en gaafheid. Een snufje beleving van bewoners, aldus gevraagd, en de zaak is klaar. Karakteristiek voor het provinciaal gebied, in dit geval Flevoland, is de lege ruimte, als resultaat van de eenmalige uitvoering van een tekentafelontwerp dat op wereldschaal uniek is, en met een bijzondere pioniersgeest. Restanten van de voorgeschiedenis van het polderland worden in dat perspectief gezet. Dit was ooit zeebodembodem - zie de voormalige eilanden en de scheepswrakken. Daarvoor was het een dynamisch deltaland - zie het prehistorisch krekengebied dat nu weer aan het oppervlak komt. Recent erfgoed documenteert vooral die pioniersmentaliteit. Flevoland als ons eigen *How The West Was Won*.

Daar is op zichzelf niks mis mee. Deze terugkijkende manier van koesteren van wat je vindt dat "eigen" is, zorgt voor mooie monumenten, liefdevol onderhouden plekken en fijne toeristische bestemmingen. Maar ze roept ook vragen op. Wie heeft een stem gekregen? Wat betekent dat omkijken voor hoe je verder wilt, en met wie? Wat mag er je eraan toevoegen? Welke andere manieren van kijken zijn mogelijk? Het Omgevingswet-denken nodigt partijen uit tot nieuwe rollen, spelregels en processen.

Foto: Erwin van Amstel

Niet zozeer beschermen (tegen wat eigenlijk?) als wel inspireren. Niet alleen baseren op zogenaamd hard wetenschappelijk onderzoek maar ook op open processen die allerlei mensen en groepen uitnodigen er zelf wat van te vinden en – belangrijker nog – iets mee te doen. Dat is wat ikzelf onderzoek in het Reinwardt Academie-project “Straatwaarden”.⁴

Ik neem twee punten uit zo’n alternatieve benadering: de selectie van wie gehoord is en de dominante manier van kijken. Allereerst de participatie van bewoners. De provincie heeft veel energie gestoken in het betrekken van burgers bij het vaststellen van hoe verder te gaan met de omgeving. Er is informatie “opgehaald” van honderden Flevolandse bij erfgoedtafels, ateliers en pop-ups, en tijdens wandelingen, fietstochten, locatietheater, vaartochten en enquêtes. Daar zijn prachtige dingen uit gekomen, gefocust als men was op unieke eigenschappen van het Flevolandse. Ik schrijf opgehaald tussen aanhalingstekens omdat dat een gek woord is. Het gaat om denkbeelden van deelnemers. Die kun je volgens mij niet ophalen, hoogstens delen of een plaats geven, maar nooit zonder degene van wie je die “ophaalde” daar nog een rol in te geven. Anders ben je niet participatief maar hoogstens interactief, en dat was nou net niet de bedoeling. Participatie is een omstreden ding. Onze koning sprak al in de troonrede van 2013 over een participatiesamenleving. Maar wat is dat voor iets? Een schaamlapje voor een overheid die de problemen bij de gemeenten over de schutting gooit, een neoliberal-

le truc om de burgers het zelf maar op te laten lossen? Misschien wel, maar er is meer aan de hand. Op het gebied van erfgoed zien we bijvoorbeeld al langer een toenemende “vermaatschappelijking”. De plaats en rol van wat in de leefomgeving van waarde wordt meer en meer onderwerp van maatschappelijk debat. Wat begon als een strijd tegen de vooruitgang, het behoud van het mooie oude gebouwen in de maalstroom van de moderniteit, eerst door betrokken burgers maar verambtelijkt als monumentenzorg, wordt door de samenleving teruggeclaimd. Van object naar gebied en uiteindelijk

“Van object naar gebied en uiteindelijk ontwikkelingsgericht, met stem voor burgers, bewoners en gebruikers. De vraag is hoe.”

ontwikkelingsgericht, met stem voor burgers, bewoners en gebruikers.⁵ De vraag is hoe. In Flevoland: wie is gehoord? Alleen deelnemers die zich aanmeldden, of mensen die moedig genoeg zijn om zich te laten horen, die de taal van overheid, ontwerp en erfgoed verstaan? Mensen die genoeg tijd hebben? Straks heeft een derde van de Flevolandse bevolking een niet-Nederlandse

“Niet zijn de polders het resultaat van drie nogal verschillende opvattingen over ruimte, grondgebruik, schaal en wonen, ook werd in de dertig jaar uitvoering voortdurend gereageerd op nieuwe eisen en inzichten”

achtergrond.⁶ Hoe wordt hun stem gehoord? Het ontwerpen van duurzame participatieve processen is een kunst op zichzelf.

Bij participatie kun je denken aan inspraak op een bestemmingsplan, aan bezwaar en beroep of aan een hoorzitting. Maar het scala is veel rijker, zoals de participatieladder uit de jaren zestig laat zien. Je kunt mensen in toenemende mate betrokken laten zijn, van passief geïnformeerd worden tot volledig aan het stuur zitten.⁷ Onlangs is dat verfijnd. Volgens politicoloog Archon Fung kun je ook kijken hoe je de mensen kiest die mogen meepraten en beslissen, en daarnaast wat voor macht je ze geeft (van vrijblijvend advies tot bindend referendum) en hoe je tot besluiten komt (van luisteren naar onderhandelen).⁸ Het resultaat van “ophalen” van meningen en opvattingen verandert wezenlijk met welke positie degenen die je bevroegd hebt, innemen op deze drie dimensies.

Het andere punt dat ik graag wil maken, gaat over de dominante manier van kijken. Het klassieke beeld van Flevoland is dat het een door mensenhand gemaakt land is, in zijn soort het grootste ter wereld. Het ontspringt uit één visie, gekenmerkt door monumentale weidsheid en vooral: leegte. De ambitie van de provincie is ondubbelzinnig: “... in 2030 is het de kroon op de eeuwenlange Nederlandse inpolderingstraditie, een 20ste-eeuws polderlandschap, met herinneringen uit een verder verleden”. Bij veel mensen gaat het om het tekentafelkarakter. Flevoland is een ontwerp, in één keer als een Mondriaan-lijnspeel geschetst en vervolgens zo uitgevoerd. En dat moet behouden worden. Maar net als bij Mondriaan, als je tenminste goed kijkt en speurt,⁹ is dat een idee fixe. De Flevolandse ruimte is dynamisch, het werk was nooit af. Niet alleen zijn de polders het resultaat van drie nogal verschillende opvattingen over ruimte, grondgebruik, schaal en wonen, ook werd in de dertig jaar uitvoering voortdurend gereageerd op nieuwe eisen en inzichten.¹⁰ Deze casco-benadering liet ruimte aan flexibele oplossingen binnen een overigens strak kader.

Daar is een mooie les uit te trekken. Als het inderdaad zo is dat “Flevoland” niet net als de godin Athena volledig gevormd en in volle wapenuitrusting uit het hoofd van haar vader Zeus te voorschijn sprong, maar een langzaam gegroeide werkelijkheid is op basis van een set zich ontwikkelende ideeën en reacties op een voortdurend veranderende wereld, dan hoeft de toekomst van “Flevoland” ook niet gegijzeld te worden door onveranderlijke principes van ruimte, leegheid en

meetkundige helderheid. Integendeel, juist het je voortdurend aanpassen moet richtinggevend worden, een uitnodiging tot doorgaande bemoeiing. En neem daarvoor de tijd. Dit soort processen moet het hebben van lange adem, van voorzichtig opereren in praktijken waar iedereen nog aan moet wennen, en van empathie met alle betrokkenen. In de woorden van voormalig rijksadviseur landschap Dirk Sijmons, “*liefdevol begeleiden van transformaties*”.¹¹ Ook in het Groningse Kloosterburen groeide een en ander een decennium voor het vrucht gaf - onze koning heeft dat goed gezien. ●

Noten

- ¹ <https://kloosterburen.nl/>.
- ² Rifkin, J., *The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, The Collaborative Commons and the Eclipse of Capitalism*, New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- ³ www.denationaleomgevingsvisie.nl. Consequenties voor de omgang met erfgoed: www.steunpunterfgoed.nl/erfgoed-in-de-omgevingswet/.
- ⁴ Knoop, R., en M. Schwartz (red.), *Straatwaarden: in het nieuwe speelveld van maatschappelijke erfgoedpraktijken*, Amsterdam 2017. www.reinwardt.ahk.nl/onderzoek/themas/straatwaarden/.
- ⁵ Jansen, J., e.a., *Karakterschetsen; Nationale Onderzoeksagenda Erfgoed en Ruimte*. Amersfoort: Netwerk Erfgoed & Ruimte / Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2013.
- ⁶ www.eengezonderflevoland.nl/factsheet/bevolking-flevoland/
- ⁷ nl.wikipedia.org/wiki/Participatieladder
- ⁸ Hij noemt dat de Democracy Cube. Zie Fung, A., “Varieties of participation in complex governance”, in *Public Administration Review* 66, 2006, 66-75; en “Putting the public back into governance: the challenges of citizen participation and its future”, *Ibid.* 75/4, 2015, 513-522.
- ⁹ www.nrc.nl/nieuws/2008/08/29/hij-gebruikte-verflijm-en-plakband-11596511-a328041.
- ¹⁰ Essays Adriaan Geuze en Jorrit Noordhuizen voor provinciale statenbijeenkomst ‘Verder met de eigenheid van Flevoland’, op 25 juni 2018. Zie <https://stateninformatie.flevoland.nl>.
- ¹¹ *Lusthof Den Haag. Een reisgids voor ontwikkelingsgericht landschapsbeleid*, Utrecht 2003, i.o.v. LNV. <https://edepot.wur.nl/139229>